Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali
Aoka guvohnoma № 323759 ISSN: 3060-4818

JAMOAT MARKAZLARIDA FUNKSIONAL HUDUDLASH

Raximov Komiljon Iskandarovich
Samarqand Davlat Texnika Universiteti
https://doi.org/10.5281/zenodo.24015079

Anntatsiya: Maqolada qurilish va arxitektura sohasida loyihachi arxitektorning roli va uning qurilish jarayonidagi ahamiyati tahlil qilinadi. Ammo texnologik rivojlanish va binolar hajmining yiriklashishi bilan bu vazifani turli mutaxassislar jamoasi bajarishga o‘tgan. Arxitektorning asosiy vazifalaridan biri - binolarni rejalashtirish, ularning funksional va estetik jihatlarini hisobga olib, mustahkam, barqaror va ekologik jihatdan to‘g ‘ri qurilishlarni loyihalashdir.
Kalit so’zlar: Jamoat markazlar, funksional, turli, faoliyat, mantiqiy, aloqadorlikda, samaradorlik, qulaylik, estetik, uyg‘unlik, shakllantiruvchi, asosiy, omil, sifatida, kichik, shaharlarda, ma’muriy, rekreatsiya, madaniy-ma’rifiy, faoliyat, savdo, urbanistik.

Jamoat markazlarida funksional hududlash — bu shahar markazi hududida turli faoliyat turlarining o‘zaro mantiqiy aloqadorlikda, samaradorlik, qulaylik, estetik uyg‘unlik va ijtimoiy dinamikaga mos ravishda tashkil etilish jarayonidir. Ushbu jarayon jamoat markazining arxitektura-rejalashtirish tuzilmasini shakllantiruvchi asosiy omil sifatida qaraladi va ayniqsa kichik shaharlarda muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki kichik shaharlarda jamoat markazi ko‘pincha shahar hayotining bosh funksional yadrosi bo‘lib, unda ma’muriy boshqaruv, madaniy-ma’rifiy faoliyat, savdo, xizmat ko‘rsatish, turizm va rekreatsiya kabi asosiy faoliyat yo‘nalishlari bir makonda jamlanadi. Mazkur hududlash jarayoni makonning faqat rejalashtirish tuzilmasini emas, balki ijtimoiy ong, shahar identiteti, madaniy meros va ekologik muvozanat bilan bog‘liq bo‘lgan murakkab ko‘p qatlamli tizimni o‘z ichiga oladi.

Funksional hududlashning markaziy maqsadi jamoat makonini inson omiliga moslashtirish, ya’ni aholining turli yosh, kasb va ijtimoiy guruhlari tomonidan qulay va xavfsiz foydalanishni ta’minlashdir. Shuningdek, hududning iqtisodiy faolligini oshirish, sayyohlar uchun jozibadorlik yaratish, ijtimoiy kommunikatsiyani faollashtirish va barqaror urbanistik muhit shakllantirish ham muhim tamoyillardir. Zamonaviy shaharsozlikda funksional hududlash jarayoni faqatgina maydonlar va binolarni joylashtirish emas, balki aholi harakatlari, piyodalar oqimi, transport tizimi, vizual yo‘nalishlar, landshaft strukturalari, mikroiqlim sharoitlari va inson xulq-atvorini o‘rganishga asoslanadi.

Kichik shaharlarda funksional zonalash, odatda, bir-biri bilan bog‘langan bir necha asosiy komponentlardan tashkil topadi va ular jamoat markazining yagona kompozitsion tizimini yaratadi. Bular quyidagilardan iborat:

Markaziy maydon (yadro qismi). Markaziy maydon jamoat markazining kompozitsion va ramziy markazi hisoblanadi. Bu makon shaharni “o‘qish” imkonini beruvchi vizual o‘qlar, geometrik aniq shakl va faol ijtimoiy hayot bilan tavsiflanadi. Markaziy maydon odatda atrofidagi ma’muriy yoki tarixiy binolar bilan uyg‘unlashgan bo‘lib, shahar identitetining eng muhim elementi sifatida namoyon bo‘ladi. Maydon rasmiy marosimlar, madaniy tadbirlar, yarmarkalar, uchrashuvlar va ommaviy yig‘ilishlar uchun asosiy sahnaga aylanadi. Jamoat markazining barcha funksional zonalari ko‘pincha aynan shu markazga yo‘nalgan holda tashkil etiladi.

Ma’muriy hudud. Ma’muriy hudud shahar boshqaruv tizimini ifodalaydi va jamoat markazining rasmiy funksional o‘qini tashkil qiladi. Bu qismda hokimiyat binolari, fuqarolik xizmatlari markazi, pochta, banklar, sud va notariat idoralari kabi institutsional obyektlar joylashadi. Ma’muriy hudud, odatda, markaziy maydon bilan vizual bog‘liq bo‘lib, shahar boshqaruvining ochiqligi va fuqarolar bilan bevosita aloqasini kuchaytiradi. Arxitektura tamoyillari bo‘yicha ma’muriy binolar monumental bo‘lmagan, lekin jamoatbop, ochiq kirish zonalariga ega, shahar silueti bilan uyg‘un bo‘lishi talab qilinadi.

Madaniy-ma’rifiy zona. Mazkur zona shahar jamoat hayotining intellektual, ma’naviy va madaniy markazi sifatida xizmat qiladi. Unda kutubxona, madaniyat uyi, teatr, muzey, yoshlar markazi kabi obyektlar jamlanadi. Kichik shaharlarda bu zona aholining madaniy faolligini oshirishda va yoshlarning ijodiy rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi. Madaniy-ma’rifiy zona ko‘pincha piyodalar harakati uchun qulay, ochiq maydonlar bilan bog‘langan bo‘lib, binolarning fasadlari shaffof va jamoatchilikni jalb qiluvchi xarakterga ega bo‘ladi. Ushbu hudud turistlar uchun ham shahar madaniy hayotining asosiy ko‘rsatkichiga aylanadi.

Savdo va xizmat ko‘rsatish zonasi. Savdo-xizmat zonasi jamoat markazining eng faol va jonli qismini tashkil etib, aholi ehtiyojlarini qondirish bilan birga, iqtisodiy faollikni oshiradi. Do‘konlar, kafe va restoranlar, mini-galeriyalar, hunarmandchilik markazlari, turistik savdo joylari ushbu zonaga kiradi. Kichik shaharlarda savdo zonasi ko‘pincha tarixiy markazga yaqin joylashadi va sayyohlar qatnovi bilan uzviy bog‘lanadi. Bu hududning rejalashtirilishi piyodalar harakatini ustuvor deb biladi, transport harakati esa cheklangan yoki periferiyaga chiqarilgan bo‘ladi. Savdo hududining kompozitsiyasi ko‘chalar ritmi, vitrina dizayni va tungi yoritish orqali jozibadorlikni oshiradi.

Rekreatsion va yashil zona. Rekreatsion hududlar jamoat markazining ekologik barqarorligini ta’minlaydi va aholi uchun dam olish, ruhiy hordiq chiqarish hamda jamoaviy muloqot uchun imkon yaratadi. Parklar, kichik xiyobonlar, favvoralar, suv inshootlari va landshaft dizayni elementlari mazkur hududni tashkil etadi. O‘zbekiston iqlimi sharoitida daraxtzorlar, soyabonli maydonlar, suv manbalari va tabiiy shamollatish tizimlari isiqlikni yumshatish va mikroiqlimni yaxshilashda muhim rol oynaydi. Rekreatsion zonaning mavjudligi jamoat markazini muvozanatlashtirib, shahar hayotining ritmini tabiiylashtiradi.

Funksional zonalashning amaliy yondashuvlari bir necha umumiy tamoyillar asosida shakllanadi. Jumladan, piyodalar va transport oqimlarini xavfsiz ajratish, markazning piyodalar uchun qulay bo‘lishi, tarixiy meros obyektlarini hisobga olish, shamol va quyosh yo‘nalishlari asosida fasad va ochiq maydonlarni joylashtirish, tun va kunduzgi faol hayotni ta’minlovchi yoritish tizimini yaratish zarur. Zamonaviy shaharsozlikda energiya tejamkor texnologiyalar, ekologik materiallardan foydalanish, smart-lighting tizimlari, landshaft bilan uyg‘unlashtirilgan rekreatsion yechimlar funksional hududlashning ajralmas qismiga aylanmoqda.

Funksional hududlashning samaradorligi, birinchi navbatda, zonalarning bir-biri bilan qanday bog‘langaniga bog‘liqdir. Har bir zona markaziy yadro bilan kompozitsion, vizual yoki piyodalar yo‘laklari orqali bog‘langan bo‘lishi lozim. Bu jamoat markazining yaxlitligini ta’minlaydi, aholi harakatini tartibga soladi va makondan foydalanishni qulaylashtiradi. Jamoat markazidagi har bir element faqat alohida hudud emas, balki umumiy tizimning tarkibiy bo‘lagi sifatida qaralishi kerak.

Jamoat markazlarini shakllantirish jarayonida estetik uyg‘unlik va shaharning o‘ziga xosligini ta’minlash shaharsozlikning asosiy tamoyillaridan biri hisoblanadi. Estetik uyg‘unlik faqatgina tashqi ko‘rinishning go‘zalligiga emas, balki makonning ichki mantiqiy tuzilishi, vizual muvozanat, tarixiy

qatlamlarning uyg‘unlashuvi, arxitektura elementlarining mutanosibligi va shahar ruhining ko‘rinishiga asoslanadi. Kichik shaharlarda bu tamoyil yanada dolzarbdir, chunki bunday shaharlar o‘zining ichki mahalliy koloritiga, tarixiy qatlamiga, an’ana va turmush tarziga tayanadi hamda har qanday yangi arxitektura yechimi shahar identitetini mustahkamlashi yoki aksincha uni zaiflashtirishi mumkin. Shu bois jamoat markazini rejalashtirishda estetik uyg‘unlik — bu shahar uchun nafaqat dizayn masalasi, balki madaniy, ijtimoiy va psixologik ahamiyatga ega bo‘lgan strategik urbanistik yondashuvdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Lynch, K. The Image of the City. MIT Press, 1960.
2. Gehl, J. Cities for People. Island Press, 2010.
3. Alexander, C. A Pattern Language. Oxford University Press, 1977.
4. Carmona, M. Public Places Urban Spaces. Routledge, 2010.
5. UN-Habitat. Global Public Space Toolkit. Nairobi, 2016.
6. Jacobs, J. The Death and Life of Great American Cities. 1961.
7. ISO 21542 — Accessibility and usability of the built environment.
8. O‘zbekiston Respublikasi Shaharsozlik Me’yorlari (O‘R ShN 2.07.01–03).
9. Saidov T. Shahar markazlarini rejalashtirish tamoyillari. Toshkent, 2020.